

سلامت و رفاهیت

دانشکده : علوم انسانی

رساله دکتری رشته: علوم سیاسی

گرایش: اندیشه سیاسی

عنوان پایان نامه:

زمینه‌های اجتماعی- سیاسی شکل‌گیری مفهوم جمهوریت در فقه سیاسی معاصر ایران

نام دانشجو:

سجاد چیت فروش

استاد راهنما(اصلی):

دکتر ابوالفضل شکوری

استاد راهنما(دوم):

دکتر داود فیروزی

آبان ماه ۱۳۹۵

دانشگاه آزاد اسلامی

تهران

باسمه تعالی

تاییدیه اعضای هیات داوران حاضر در جلسه دفاع از رساله دکتری

بدینوسیله گواهی می شود آقای سجاد چیت فروش در تاریخ ۱۳۹۵/۰۹/۲۲ از رساله دکتری
واحدی خود با عنوان:
« زمینه های اجتماعی - سیاسی شکل گیری مفهوم جمهوریت در فقه سیاسی معاصر ایران » دفاع کرده است. اعضای هیات
داوران نسخه نهایی این رساله را از نظر فرم و محتوا بررسی کرده و پذیرش آنرا برای دریافت درجه دکتری تخصصی (Ph.D) تایید می نمایند.

اعضای هیات داوران	نام و نام خانوادگی	رتبه علمی	امضاء
۱- استاد راهنما (اصلی)	آقای دکتر ابوالفضل شکوری	استادیار	
۲- استاد راهنما (دوم)	آقای دکتر داوود فیرحی	استاد	
۳- استاد مشاور (اول)	آقای دکتر مسعود غفاری	استادیار	
۴- استاد مشاور (دوم)			
۵- استاد ناظر (داخلی)	آقای دکتر جلیل دارا	استادیار	
۶- استاد ناظر (داخلی)	آقای دکتر سیدعلیرضا حسینی بهشتی	استادیار	
۷- استاد ناظر (خارجی)	آقای دکتر سیدمحمد رضا احمدی طباطبایی	دانشیار	
۸- استاد ناظر (خارجی)	آقای دکتر حسن مجیدی	دانشیار	
۹- نماینده شورای تحصیلات تکمیلی	آقای دکتر سیدعلیرضا حسینی بهشتی	استادیار	

آیین نامه حق مالکیت مادی و معنوی در مورد نتایج پژوهشهای علمی دانشگاه تربیت مدرس

مقدمه: با عنایت به سیاست‌های پژوهشی و فناوری دانشگاه در راستای تحقق عدالت و کرامت انسانها که لازمه شکوفایی علمی و فنی است و رعایت حقوق مادی و معنوی دانشگاه و پژوهشگران، لازم است اعضای هیأت علمی، دانشجویان، دانش‌آموختگان و دیگر همکاران طرح، در مورد نتایج پژوهشهای علمی که تحت عناوین پایان‌نامه، رساله و طرحهای تحقیقاتی با هماهنگی دانشگاه انجام شده است، موارد زیر را رعایت نمایند:

ماده ۱- حق نشر و تکثیر پایان‌نامه/ رساله و درآمدهای حاصل از آنها متعلق به دانشگاه می باشد ولی حقوق معنوی پدید آورندگان محفوظ خواهد بود.

ماده ۲- انتشار مقاله یا مقالات مستخرج از پایان‌نامه/ رساله به صورت چاپ در نشریات علمی و یا ارائه در مجامع علمی باید به نام دانشگاه بوده و با تایید استاد راهنمای اصلی، یکی از اساتید راهنما، مشاور و یا دانشجو مسئول مکاتبات مقاله باشد. ولی مسئولیت علمی مقاله مستخرج از پایان‌نامه و رساله به عهده اساتید راهنما و دانشجو می باشد.

تبصره: در مقالاتی که پس از دانش‌آموختگی بصورت ترکیبی از اطلاعات جدید و نتایج حاصل از پایان‌نامه/ رساله نیز منتشر می‌شود نیز باید نام دانشگاه درج شود.

ماده ۳- انتشار کتاب، نرم افزار و یا آثار ویژه (اثری هنری مانند فیلم، عکس، نقاشی و نمایشنامه) حاصل از نتایج پایان‌نامه/ رساله و تمامی طرحهای تحقیقاتی کلیه واحدهای دانشگاه اعم از دانشکده ها، مراکز تحقیقاتی، پژوهشکده ها، پارک علم و فناوری و دیگر واحدها باید با مجوز کتبی صادره از معاونت پژوهشی دانشگاه و براساس آئین نامه های مصوب انجام شود.

ماده ۴- ثبت اختراع و تدوین دانش فنی و یا ارائه یافته ها در جشنواره‌های ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی که حاصل نتایج مستخرج از پایان‌نامه/ رساله و تمامی طرحهای تحقیقاتی دانشگاه باید با هماهنگی استاد راهنما یا مجری طرح از طریق معاونت پژوهشی دانشگاه انجام گیرد.

ماده ۵- این آیین‌نامه در ۵ ماده و یک تبصره در تاریخ ۸۷/۴/۱ در شورای پژوهشی و در تاریخ ۸۷/۴/۲۳ در هیأت رئیسه دانشگاه به تایید رسید و در جلسه مورخ ۸۷/۷/۱۵ شورای دانشگاه به تصویب رسیده و از تاریخ تصویب در شورای دانشگاه لازم‌الاجرا است.

«اینجانب...سجاد چیت‌فروش.....دانشجوی رشته..علوم سیاسی..... ورودی سال تحصیلی.....۱۳۹۱... مقطع .دکتری..... دانشکده ...علوم انسانی.... متعهد می شوم کلیه نکات مندرج در آئین نامه حق مالکیت مادی و معنوی در مورد نتایج پژوهش های علمی دانشگاه تربیت مدرس را در انتشار یافته های علمی مستخرج از پایان نامه / رساله تحصیلی خود رعایت نمایم. در صورت تخلف از مفاد آئین نامه فوق الاشعار به دانشگاه وکالت و نمایندگی می دهم که از طرف اینجانب نسبت به لغو امتیاز اختراع بنام بنده و یا هر گونه امتیاز دیگر و تغییر آن به نام دانشگاه اقدام نماید. ضمناً نسبت به جبران فوری ضرر و زیان حاصله بر اساس برآورد دانشگاه اقدام خواهم نمود و بدینوسیله حق هر گونه اعتراض را از خود سلب نمودم»

امضاء:.....

تاریخ: ۱۳۹۵/۱۲/۲۰

آیین نامه چاپ پایان نامه (رساله) های دانشجویان دانشگاه تربیت مدرس

نظر به اینکه چاپ و انتشار پایان نامه (رساله) های تحصیلی دانشجویان دانشگاه تربیت مدرس، مبین بخشی از فعالیتهای علمی - پژوهشی دانشگاه است بنابراین به منظور آگاهی و رعایت حقوق دانشگاه، دانش آموختگان این دانشگاه نسبت به رعایت موارد ذیل متعهد می شوند:

ماده ۱: در صورت اقدام به چاپ پایان نامه (رساله) ی خود، مراتب را قبلاً به طور کتبی به «دفتر نشر آثار علمی» دانشگاه اطلاع دهد.

ماده ۲: در صفحه سوم کتاب (پس از برگ شناسنامه) عبارت ذیل را چاپ کند:

«کتاب حاضر، حاصل پایان نامه کارشناسی ارشد/ رساله دکتری نگارنده در رشته علوم سیاسی است که در سال

۱۳۹۵ در دانشکده علوم انسانی دانشگاه تربیت مدرس به راهنمایی سرکار خانم/جناب آقای دکتر ابوالفضل شکوری و دکتر

داود فیروزی مشاوره سرکار خانم/جناب آقای دکتر مسعود غفاری از آن دفاع شده است.»

ماده ۳: به منظور جبران بخشی از هزینه های انتشارات دانشگاه، تعداد یک درصد شمارگان کتاب (در هر نوبت چاپ) را به

«دفتر نشر آثار علمی» دانشگاه اهدا کند. دانشگاه می تواند مازاد نیاز خود را به نفع مرکز نشر در معرض فروش قرار دهد.

ماده ۴: در صورت عدم رعایت ماده ۳، ۵۰٪ بهای شمارگان چاپ شده را به عنوان خسارت به دانشگاه تربیت مدرس، تأدیه کند.

ماده ۵: دانشجو تعهد و قبول می کند در صورت خودداری از پرداخت بهای خسارت، دانشگاه می تواند خسارت مذکور را از

طریق مراجع قضایی مطالبه و وصول کند؛ به علاوه به دانشگاه حق می دهد به منظور استیفای حقوق خود، از طریق دادگاه،

معادل وجه مذکور در ماده ۴ را از محل توقیف کتابهای عرضه شده نگارنده برای فروش، تامین نماید.

ماده ۶: اینجانب سجاد چیت فروش دانشجوی رشته علوم سیاسی مقطع دکتری تعهد فوق و ضمانت اجرایی آن را قبول

کرده، به آن ملتزم می شوم.

نام و نام خانوادگی: سجاد چیت فروش

تاریخ و امضا:

سجاد چیت فروش
۱۳۹۵، ۱۱، ۲۰

دانشکده :علوم انسانی

رساله دکتری رشته: علوم سیاسی گرایش: اندیشه سیاسی

عنوان رساله:

زمینه‌های اجتماعی-سیاسی شکل‌گیری مفهوم جمهوریت در فقه سیاسی معاصر ایران

نام دانشجو:

سجاد چیت فروش

استاد راهنمای اول:

دکتر ابوالفضل شکوری

استاد راهنمای دوم:

دکتر داود فیرحی

استاد مشاور:

دکتر مسعود غفاری

آبان ماه ۱۳۹۵

چکیده:

"اندیشه‌های سیاسی" و "تحولات اجتماعی" رابطه‌ای دوسویه بایکدیگر دارند. بدین معنا که تفکرات سیاسی به همراه ایجاد جریان‌های اجتماعی و جنبش‌های سیاسی از برخی تحولات اجتماعی و شرایط زمانه اثر می‌پذیرد. با در نظر گرفتن فقه سیاسی به عنوان یکی از تقسیمات اندیشه سیاسی در جهان اسلام و ایران معاصر متوجه خواهیم شد که فقه سیاسی نیز علاوه بر اثرگذاری بر شکل‌گیری و عمل حکومت‌ها و ایجاد کنش‌های سیاسی خود نیز همواره از برخی تحولات اجتماعی-سیاسی متأثر شده است. با مفروض گرفتن نظریه‌ی ذکر شده در پژوهش حاضر نحوه‌ی تعامل فقه جمهوری‌ت در ایران معاصر با تحولات فکری-اجتماعی صورت گرفته بعد از دوره‌ی مشروطه بررسی گردید. فرضیه‌ی پژوهش نیز آن است که در به وجود آمدن فقه سیاسی جمهوری اسلامی، به عنوان یک نظریه جدید، عواملی همچون زوال نظم سلطانی، ناتوانی تئوری مشروطه و رابطه فقه سیاسی جمهوری اسلامی با سنت‌های فکری آزادی‌خواه، چپ اسلامی و سلطنت شیعی اثرگذار بوده است. چارچوب استفاده شده در پژوهش حاضر نیز "جماعت‌گرایی" است. با استفاده از این چارچوب تفکرات معاصر به چند سنت فکری تقسیم شده و در مسیر این پژوهش ابتدا نحوه‌ی شکل‌گیری این سنت‌ها و در ادامه نحوه‌ی تعامل آنها با مفهوم دموکراسی و جمهوری و در ادامه ارتباط این سنت‌ها بایکدیگر بررسی گردید. درنهایت نتایج پژوهش حاضر نشان داد که نماینده‌ی اصلی مطرح‌کننده‌ی فقه جمهوری‌ت در ایران معاصر سنت فکری اسلام جمهوری‌خواه است. در این سنت اسلام و جمهوری‌ت با یک نسبت مشخص بایکدیگر ارتباط برقرار نموده و درنهایت به عنوان مبنای نظام سیاسی جدید ایران قرار گرفتند. در شکل‌گیری این مبنای مهم نیز این سنت از برخی سنت‌های فکری دیگر اثرپذیرفته است. به عنوان مثال برخی مولفه‌های اندیشه‌های چپ اسلامی، که خود از ادغام اندیشه‌ی شیعی و چپ، شکل گرفته بود در شکل‌گیری اندیشه‌ی جمهوری‌ت اثرگذار بوده است. علاوه بر آن ساخت دولت مدرن در دوره‌ی پهلوی، که ازجمله مهمترین مولفه‌های آن نظارت گسترده دولت بر جامعه است، در تعریف مؤلفه‌های مهم جمهوری‌ت، همچون جایگاه و نقش مردم در تصمیم‌گیری و تصمیم‌سازی‌های سیاسی مؤثر بوده است.

کلید واژه‌ها: جمهوری‌ت، فقه سیاسی، جماعت‌گرایی، اسلام جمهوری‌خواه

فهرست مطالب

مقدمه‌ی پژوهش.....	۱
۱- طرح مساله.....	۱
۲- پیشفرض پژوهش.....	۳
۳- سوالات پژوهش.....	۳
۴- فرضیه‌ی اصلی.....	۴
۵- سوالات فرعی.....	۴
۶- ادبیات پژوهشی موضوع "شکل‌گیری اندیشه‌ی جمهوریّت".....	۴
۷- روش پژوهش.....	۱۸
۸- نوآوری و هدف پژوهش.....	۱۹
۹- سازماندهی تحقیق.....	۲۰
فصل اول: چارچوب نظری و تاریخچه مفهوم جمهوریّت در ایران معاصر.....	۲۲
بخش اول: چارچوب پژوهش؛ رویکرد جماعت‌گرایانه به جمهوری‌خواهی در ایران معاصر.....	۲۳
الف) توضیح فلسفی و روش شناختی جماعت‌گرایی.....	۲۴
ب) مفاهیم مرتبط با سنت فکری اسلام جمهوری‌خواه در جماعت‌گرایی.....	۲۸
۱) سنت.....	۲۹
۲) عقلانیت.....	۳۱
۳) خیر.....	۳۳
۴) فضیلت.....	۳۵
۵) جماعت.....	۳۷
۶) تحول سنت‌های فکری در جهت تطبیق با شرایط اجتماعی.....	۳۹
۷) خودروایی.....	۴۱

- ۱-۱-۲- دستگاہ اجتهاد؛ مکانیزم شکل‌گیری عقلانیت سیاسی سنت اسلام جمهوری خواه..... ۴۳
- الف) نسبت دانش فقه و سنت فکری اسلام جمهوری خواه..... ۴۴
- ب) نسبت تاریخ و فقه سیاسی در اندیشه‌ی اصحاب سنت فکری اسلام جمهوری خواه..... ۴۷
- ج) مکانیزم تحول فقهی و امرسیاسی در سنت فکری اسلام جمهوری خواه..... ۴۹
- د) اجتهاد و تحولات اجتماعی-سیاسی در سنت اسلام جمهوری خواه..... ۵۰
- ۱-۲- بخش دوم: تاریخچه‌ی جمهوریت در ایران معاصر
- ۵۶.....
- ۱-۲-۱- ۱- علمای قاجار و جنبش جمهوری خواهی..... ۵۹
- ۱-۲-۲- "فقه" و "جمهوریت" در دوره‌ی مشروطه..... ۶۲
- ۱-۲-۳- اندیشه‌ی جمهوریت از شکست مشروطه تا کودتای ۱۲۹۹..... ۶۴
- ۱-۲-۴- ۴- علما و جمهوریت رضاشاهی..... ۶۹
- ۱-۲-۵- اندیشه‌ی جمهوریت در دوره‌ی پهلوی دوم..... ۷۳
- ۱-۳- ۳- بخش سوم: بحران‌های معرفتی مؤثر بر شکل‌گیری مفهوم جمهوریت در ایران معاصر..... ۷۹
- ۱-۳-۱- ۱- پیش‌زمینه‌های ظهور سنت فکری- فقهی مشروطه..... ۸۳
- ۱-۳-۲- ۲- اصحاب سنت فقهی مشروطه..... ۹۱
- ۱-۳-۳- ۳- مفاهیم مهم سنت اسلام فکری- فقهی مشروطه..... ۹۳
- ۱-۳-۴- ۴- شکست سنت مشروطه..... ۱۰۳
- ۱-۳-۵- ۵- تعامل سنت فکری فقه مشروطه با اسلام جمهوری خواه..... ۱۱۲
- فصل دوم: سنت اسلام جمهوری خواه و سنت‌های رقیب..... ۱۱۷
- ۱-۲- ۱- بخش دوم: اصحاب، ادبیات و مراحل تطور مفهوم جمهوریت در سنت اسلام جمهوری خواه..... ۱۱۸
- ۱-۲-۱- ۱- شکل‌گیری اندیشه‌های رقیب سنت اسلام جمهوری خواه بعد از ۱۳۲۰..... ۱۲۰
- ۱-۲-۲- ۲- اصحاب سنت و تطور فکری اسلام جمهوری خواه..... ۱۲۷

- ۱-۲-۱-۲-۱- اصحاب سنت اسلام جمهوری خواه..... ۱۲۹
- ۱-۲-۲-۱-۲- تطور سنت فکری اسلام جمهوری خواه..... ۱۴۳
- الف) عوامل اجتماعی- سیاسی اثرگذار بر عقلانیت سنت..... ۱۴۴
- ب) شکل گیری عقلانیت نهایی اسلام جمهوری خواه از سال های ۱۳۵۶ تا ۱۳۵۸..... ۱۵۵
- ج) مبانی فقهی پذیرش جمهوریت در سنت فکری اسلام جمهوری خواه..... ۱۶۰
- ۱-۲-۳- مفاهیم و مؤلفه های مهم سنت فکری اسلام جمهوری خواه..... ۱۶۶
- ۲-۲- بخش دوم: سنت سلطنت شیعی و اسلام جمهوری خواه..... ۱۸۳
- ۱-۲-۲- پیشینه اندیشه ی "سلطنت شیعی" در ایران..... ۱۸۸
- ۲-۲-۲- اصحاب سنت سلطنت شیعی پسامشروطه..... ۲۰۷
- ۳-۲-۲- مفاهیم و مؤلفه های مهم سنت سلطنت شیعی پسامشروطه..... ۲۱۱
- ۴-۲-۲- شکست سنت سلطنت شیعی..... ۲۱۵
- ۵-۲-۲- تعامل سنت اسلام جمهوری خواه و سلطنت شیعی..... ۲۲۰
- ۳-۲- بخش سوم: سنت چپ اسلامی و اسلام جمهوری خواه..... ۲۳۳
- ۱-۳-۲- پیشینه ی تاریخی اندیشه چپ در ایران..... ۲۳۵
- ۲-۳-۲- اصحاب سنت فکری چپ اسلامی..... ۲۴۴
- ۳-۳-۲- مفاهیم و مؤلفه های مهم سنت چپ اسلامی..... ۲۴۹
- ۴-۳-۲- تعامل سنت چپ اسلامی با سنت اسلام جمهوری خواه..... ۲۶۰
- ۴-۲- بخش چهارم: سنت اسلام آزادی خواه و اسلام جمهوری خواه..... ۲۶۷
- ۱-۴-۲- پیشینه ی تاریخی اندیشه ی اسلام آزادی خواه در ایران..... ۲۷۰
- ۲-۴-۲- اصحاب سنت اسلام آزادی خواه..... ۲۷۹
- ۳-۴-۲- مفاهیم مهم سنت اسلام آزادی خواه..... ۲۸۷
- ۴-۴-۲- تعامل دو سنت اسلام آزادی خواه و جمهوری خواه..... ۲۹۴

۳۰۸	خلاصه و نتایج پژوهش.....
۳۱۵	منابع و مأخذ.....
۳۱۵	الف) منابع فارسی.....
۳۳۳	ب) منابع لاتین.....
۳۳۳	ج) مقالات.....
۳۳۵	ح) مجلات و روزنامه‌ها.....
۳۳۶	ر) اسناد.....
۳۳۶	ز) پایان نامه‌ها.....

مقدمه‌ی پژوهش

۱ طرح مساله

یکی از مسائلی که همواره ذهن متفکران حوزه علوم اجتماعی را به خود مشغول می‌دارد نحوه‌ی شکل‌گیری اندیشه‌های سیاسی و اجتماعی در طول تاریخ می‌باشد. در این باره متفکران حوزه اندیشه رویکردهای مختلفی اتخاذ کرده‌اند. بعضی از آنها، که به نظر می‌آید بیشتر از رویکردهای پوزیتیویستی متأثر می‌باشند، شکل‌گیری اندیشه‌ها را امری کاملاً ذهنی و جدا از شرایط عینی می‌دانند. برخی نیز شکل‌گیری تفکرات را در تعامل دو سویه بین ذهن و عین دانسته و اندیشه و اندیشیدن را نه امری صرفاً ذهنی (و جدا از شرایط اجتماعی) بلکه در تعامل دوگانه بین این دو می‌دانند.

بررسی‌ها نشان می‌دهد که فهم این مسئله در جوامع و تفکرات اسلامی اهمیت دوچندانی می‌یابد. چراکه در اندیشه‌های اسلامی نصوص ثابت اسلامی وجود داشته که همواره ثابت بوده و تغییرات اجتماعی بر آنها اثرگذار نیست. از این رو اندیشمندان اسلامی برای فهم یک اندیشه نیاز دارند تا بین چند منبع فکری یعنی نصوص ثابت، ادله‌ی منطقی-عقلی و شرایط متغیر اجتماعی جمع کنند. همین موضوع موجب شده است تا در بین اندیشمندان اسلامی رابطه بین فقه سیاسی و شرایط اجتماعی-سیاسی اهمیت بسیاری داشته باشد.

بسط این مسئله به تاریخ فکری-سیاسی ایران، به عنوان کشوری با فرهنگ سیاسی بسیار مذهبی، نشان می‌دهد که همواره رابطه‌ای دو سویه و تعاملی بین فقه سیاسی شیعه و تحولات اجتماعی وجود داشته است. به گونه‌ای که همراه با تغییرات اجتماعی و کسب تجارب جدید برخی احکام فقه شیعی، با استفاده از انعطاف‌پذیری به ارث رسیده از اجتهاد، نیز تغییر نموده است. در مقابل، تحولات اجتماعی-سیاسی در ایران معاصر نیز از برخی ویژگی‌های نهفته در مکانیزم فقهی اثر پذیرفته است. تطبیق مکانیزم مذکور با شرایط اجتماعی پیش آمده از مشروطه به بعد در ایران، این مسئله را با وضوح بیشتری نمایان می‌سازد. به گونه‌ای که از دوره‌ی تاریخی مشروطه به بعد، مجموعه‌ای از تحولات عظیم اجتماعی با نام نهضت مشروطه آغاز گردید، این نهضت هدف اصلی خود را کاستن از

قدرت و مشروعیت سلطنت شیعی و در عوض برجسته نمودن جایگاه جمهور مردم در تئوری‌های فقهی قرار داده بود. تعامل دو اندیشه‌ی مشروطه‌خواهی و سلطنت شیعی در نهایت موجب گردید تا سلطنت شیعی، به عنوان سنت غالب و هژمون این دوره، به تدریج و با روندی بسیار آرام تغییر نموده و جای خود را با سنت جدید فقه مشروطه عوض کند. در ادامه نارضایتی‌های مردم و قیام‌های گوناگون برخاسته از آن از یک سو و همچنین ورود اندیشه‌های نو به ایران و تعامل آنها با فقه مشروطه مشخص نمود که مکانیزم فقه مشروطه نیز پاسخگوی مطالبات جدید مردم نبود، چراکه در دوره معاصر به تدریج وجود سلطان و پادشاه به زیر سؤال رفته بود. به گونه‌ای که در دهه‌های اخیر مردم به جای محدود نمودن سلطنت مشروطه، به دنبال حضور مستقیم خود در انتخاب حاکم و در ادامه تصمیم‌گیری‌های سیاسی- اجتماعی برآمدند. از این رو به تدریج اندیشه‌های گذار از سلطنت از سوی گروه‌های مختلف سیاسی، خصوصاً در سال‌های بعد از ۱۳۲۰، مطرح گردید، این اندیشه‌ها که به تدریج موجب تقویت و هم‌افزایی یکدیگر نیز میشدند، به تدریج موجب تضعیف شدید سلطنت شیعی شده و در نهایت یکی از این اندیشه‌ها به نام حکومت اسلامی برجسته گردید، در ادامه شرایط خاص اجتماعی در سال‌های نزدیک به انقلاب اسلامی ایران و همچنین تعامل این اندیشه با اندیشه‌های دیگر موجب برجسته شدن فقه سیاسی جمهوریت و در نهایت سنت^۱ فکری اسلام جمهوری خواه گردید.

توجه به این نکته لازم است که شکل‌گیری فقه سیاسی جمهوریت مرهون دو عامل مهم می‌باشد. یکی از این دو، ساختار درونی فقه سیاسی شیعه آن هم بر اساس اندیشه اصحاب این سنت فکری است. عامل دوم نیز شرایط اجتماعی- سیاسی اثرگذار بر جهت‌دهی این رویکرد است. پژوهش حاضر با پذیرش عامل اول یعنی، ساختار درونی فقه سیاسی اصحاب این سنت فکری در قالب بحث اجتهاد، به منطبق این تحولات درون نصی اشاره نموده و توضیح می‌دهد که اندیشه‌ی جمهوریت از درون مباحثی همچون شورا و توجه به رأی عمومی در سیره نبوی سربرآورده و امری درون دینی به حساب می‌آید، با این حال پژوهش حاضر تأکید اصلی خود را بر شرایط اجتماعی- سیاسی اثرگذار بر این اندیشه قرار

---

^۱ -tradition

داده و نشان می‌دهد که یک اندیشه به دلایل مختلف اجتماعی و سیاسی به تدریج برجسته و رشد می‌کند. اما اگر همین اندیشه بخواهد در نهایت نسبت به سایر اندیشه‌ها "هژمون" گردد نیاز دارد تا به بررسی "اندیشه‌های غیر" پرداخته و مؤلفه‌های مهم آنها را که در دید عموم جامعه اموری پسندیده به شمار می‌آیند را أخذ و در شکل‌دهی به عقلانیت خود از آنها استفاده نماید. بررسی این مسئله در اندیشه‌های شکل‌دهنده به جمهوریت در سال‌های اخیر ایران نیز نشان می‌دهد این اندیشه‌ها خود به تدریج و در یک سیر تطوری شکل گرفته و رشد نموده است. در این سیر تطوری نیز از سایر اندیشه‌ها و مکاتب همجوار خود همچون اندیشه چپ، لیبرال و.. استفاده نموده و در تبیین معنای جمهوریت از آنها استفاده نموده است.

۲ پیشفرض پژوهش

پیشفرض پژوهش حاضر آن است که در هر دوره‌ی تاریخی چند اندیشه در باب حکومت وجود داشته که در نهایت یکی از آنها غالب می‌شود، به گونه‌ای که نمی‌توان جامعه‌ای بدون یک اندیشه هژمون متصور بود. در هژمون و برجسته شدن این اندیشه نیز شرایط تاریخی و اجتماعی مهم‌ترین عامل به شمار می‌آید. علاوه بر آن هر یک از این اندیشه‌های ذکرشده به اعتبار تحولات و دگرگونی‌های اجتماعی و همچنین تعامل با سایر اندیشه‌ها و نظریات رقیب در برخی مؤلفه‌های موجود در عقلانیت خود تغییراتی ایجاد می‌نمایند.

۳- سوالات پژوهش

سوال اصلی

زمینه‌های اجتماعی- سیاسی و نظری پیدایی و تحول فقه سیاسی جمهوری اسلامی در ایران معاصر کدام‌اند؟

۴- فرضیه‌ی اصلی

فقه سیاسی جمهوری اسلامی نظریه جدیدی در ایران معاصر است که از درون عوامل زیر برخاسته است:

الف) زوال نظم سلطانی

ب) ناتوانی‌های تئوری مشروطه‌خواهی

ج) تعامل و مواجهه تئوری‌های مشروطه با سنت‌های رقیب نظیر اندیشه‌های چپ، آزادی‌خواه و سلطنت شیعی

۵- سوالات فرعی

۱- زمینه‌های زوال نظم سلطانی در ایران معاصر (از دهه‌ی ۲۰ به بعد) کدام‌اند؟

۲- مهم‌ترین سنت‌های فکری اثرگذار بر شکل‌دهی به نظام فقه سیاسی جمهوری اسلامی کدام‌اند؟

۳- فقه اسلام جمهوری‌خواه چه چالش‌ها، دریافت‌ها و تعامل‌هایی با سنت‌های فکری فوق داشت؟

۶- ادبیات پژوهشی موضوع "شکل‌گیری اندیشه‌ی جمهوری‌ت"

در باب موضوع تحقیق تاکنون هیچ‌گونه پژوهش کاملاً مرتبطی انجام نگرفته است، اما در باب برخی فصول آن تحقیقات اندکی انجام گرفته که در این قسمت به برخی از آنها اشاره می‌شود. در پایان این قسمت مشخص خواهد شد که این تحقیق با استفاده از رویکرد نوآرانه‌ی خود چه قسمت‌هایی از نواقص پژوهش‌های انجام گرفته را تکمیل خواهد نمود.

الف) آثار فارسی:

یکی از کتاب‌های مهم در باب اندیشه‌های فقهی مشروطه کتاب "فقه و سیاست در ایران معاصر: فقه

سیاسی و فقه مشروطه" نوشته‌ی داود فیروزی است که توسط انتشارات نشرنی در سال ۱۳۹۱ منتشر

شده است. در این کتاب نویسنده ابتدا به توضیح مکانیزم موجود در فقه سیاسی پرداخته و در ادامه به برخی وجوه فقه سیاسی در شیعه و اهل سنت اشاره نموده است. بررسی بیشتر این کتاب نشان می‌دهد که هدف اصلی نویسنده آن است تا چگونگی شکل‌گیری فقه جدید و گذار از فقه سنتی را تبیین نماید. در پایان کتاب، نویسنده به فقه مشروطه پرداخته و چگونگی تحول این نوع نگاه و حرکت به سمت فقه حکومت‌اسلامی را بررسی می‌نماید. از مَحسنات این کتاب آن است که نویسنده به مکانیزم تحول اندیشه‌ها با رویکردی تاریخی و اجتماعی پرداخته است. از این رو از کتاب حاضر می‌توان در فهم بهتر فقه مشروطه و چرایی شکست این نهضت مردم‌گرا و نحوه‌ی برآمدن فقه حکومت اسلامی استفاده نمود. با این حال تفاوت آن با پژوهش فعلی آن است که در پژوهش حاضر عوامل اجتماعی - سیاسی در این گذار مدنظر قرار گرفته است.

پژوهش دیگر در این باب کتاب "فقه سیاسی شیعه: سازوکارهای تحول در دوران معاصر" بوده که توسط سیدکاظم سیدباقری و در سال ۱۳۸۸ از سوی پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی منتشر شده است. این کتاب به دنبال بررسی مکانیزم تحول در فقه با توجه به تغییر شرایط اجتماعی و سیاسی است. پیشفرض این پژوهش آن است که موضوع فقه در هر دوره تغییر نموده و از آن مهم‌تر تغییر در موضوع درنهایت منجر به تغییر در حکم فقهی خواهد شد. از جمله مقاطع تاریخی که این تغییرات به وضوح در آن رخ داده است دوره مشروطه در ایران معاصر است. در این مقطع به علل اجتماعی و سیاسی گوناگون، همچون سرخوردگی علما از قدرت حاکمه، تغییر رویکرد از نگاه فردی به اجتماعی و ... تصور علما از فقه نیز متفاوت شده بود. این کتاب با بررسی این دوره‌ی اجتماعی به چگونگی این تحول و تأثیر آن در فقه سیاسی می‌پردازد. این کتاب، که از جمله‌ی معدود پژوهش‌هایی است که به دنبال ایجاد ارتباط بین فقه و تحولات اجتماعی است، کمک فراوانی به شناخت بهتر تحولات اجتماعی و نسبت آنها با اصول ثابت شریعت خواهد کرد. با این حال موضوع پژوهش حاضر علاوه بر بررسی مکانیزم ذکر شده در این کتاب به دنبال بررسی "نحوه‌ی شکل‌گیری جمهوریت" و "اثرپذیری از سنت‌های رقیب" است.

پژوهش بعدی مرتبط با موضوع تحقیق حاضر، کتاب "نظم سلطانی: از دیدگاه اندیشه سیاسی شیعه (دوره صفویه و قاجاریه)" نوشته‌ی سیدمحسن طباطبایی است که در سال ۱۳۸۴ توسط نشرنی منتشر شده است. در ابتدای پژوهش نویسنده به دنبال توضیح تاریخ سلطنت شیعه و مبانی نظری آن، همچون انسان‌شناسی و هستی‌شناسی، است. وی در ادامه سعی داشته، به نتایج عملی چنین دیدگاهی پرداخته و آثار سیاسی ایجادشده در پی آن را به بحث بگذارد. در این پژوهش نویسنده با توضیح شرایط اجتماعی بعد از صفویه، خصوصاً فعالیت ضددینی نادرشاه، استدلال می‌کند که علما در این دوره به دنبال استقلال بوده و برخلاف گذشته حاضر نبودند در زیر بیرق پادشاهان قرار گیرند. به همین دلیل به تدریج دستگاه فقهی اثرگذار و مجزا از سلطنت در مقابل پادشاه شکل گرفته و رشد نمود. این کتاب علاوه بر توضیح چگونگی تأثیر تحولات اجتماعی بر شکل‌گیری و تحول یک اندیشه، به بررسی سلطنت شیعی به عنوان یکی از سنت‌های مهم و ریشه‌دار در ایران، پرداخته است. به همین دلیل از این پژوهش می‌توان در توضیح یکی از بخش‌های پژوهش حاضر استفاده نمود، چراکه در پژوهش فعلی، موضوع محوری بررسی نسبت تحولات و شرایط اجتماعی است با این تفاوت که در آن موضوع اصلی نحوه‌ی برآمدن مفهوم فقهی-فکری جمهوریت است.

پژوهش دیگر در این باب کتاب "نظام سلطنتی، بحران هژمونی و اقتدار" نوشته‌ی مرتضی کاظمیان است. نویسنده در این کتاب در پی آن است تا به بررسی علل و عوامل مؤثر بر ایجاد انقلاب در کشورهای مختلف بپردازد. در این راستا وی تلاش دارد تا به تطبیق و مقایسه‌ی نظریات مختلف با انقلاب اسلامی ایران بپردازد. بعد از بخش اول و توضیح دیدگاه‌های نظری، در بخش دوم نویسنده با توضیح رهیافت‌های اصلی انقلاب اسلامی همچون تئوری توطئه، رویکرد ساختاری، مدرنیزاسیون و رهیافت فرهنگی به تطبیق این نظریه‌ها با شرایط اجتماعی و سیاسی سال‌های شکل‌گیری و نضج انقلاب اسلامی پرداخته است. نویسنده در این کتاب با محور قرار دادن و حمایت از نظریات اقتصادی و روان‌شناختی در ایجاد و شکل‌گیری انقلاب اسلامی سعی دارد از سایر نظریات فرهنگی و ساختاری در تحلیل چرایی انقلاب اسلامی استفاده نماید. از جمله مهمترین مُحسنات این کتاب آن است که

نویسنده با رویکردی تلفیقی (اجتماعی، سیاسی و فرهنگی) به توضیح چرایی رشد و گسترش اندیشه‌های گوناگون در سال‌های نزدیک به انقلاب اسلامی و نسبت هریک از آنها با یکدیگر پرداخته است. از آنجایی که در پژوهش حاضر نیز یکی از مسائل مهم نحوه‌ی تعامل اندیشه‌های مختلف در شکل‌گیری مفهوم جمهوریت است، لذا استفاده از این منبع در پژوهش حاضر اهمیت زیادی خواهد داشت. با این تفاوت که در پژوهش فعلی به دنبال بررسی نسبت بین مبانی فقهی ثابت با امور متغیر اجتماعی می‌باشیم.

ب) آثار ترجمه :

یکی دیگر از پژوهش‌هایی که در باب مفهوم جمهوریت انجام گرفته با عنوان "جمهوری‌خواهی: نظریه‌ای در آزادی و حکومت" نوشته‌ی فیلیپ‌پتی^۱ و با ترجمه‌ی فرهاد مجلسی‌پور است که از سوی انتشارات غزال و در سال ۱۳۸۲ منتشر شده است. نویسنده در بخش اول کتاب به توضیح مهم‌ترین مفهوم جمهوریت یعنی آزادی پرداخته و گرایش‌های مختلف جمهوری‌خواهی را نسبت به این مفهوم سنجیده است. در بخش دوم پژوهش نیز نویسنده با بررسی اشکال مختلف جمهوری‌خواهی، به اهداف این نوع از حکومت و شکل‌های مختلف سیاسی برآمده از آن می‌پردازد. وی در پایان و با تلفیق این دو بخش، غرض اصلی خود از نوشتن این کتاب را آن دانسته که با تعریف آزادی به منزله‌ی "عدم سلطه"، اندیشه سیاسی‌ای را بنیان نهد که از تحرک لازم برای ارائه‌ی یک توصیف جامع و مانع از نظامی سیاسی که در آن آزادی به بهترین وجهی رعایت گردد، برخوردار باشد. توجه و تأکید بر این کتاب از آن رو اهمیت دارد که نویسنده در این کتاب تعریف خوب و نسبتاً جامعی از جمهوری‌خواهی ارائه نموده است، توجه به این تعریف پژوهش حاضر را در فهم نوع و ویژگی‌های جمهوری‌ایرانی (خصوصاً در اندیشه روشنفکران) کمک می‌کند.

یکی دیگر از پژوهش‌های مهم که در سال‌های اخیر در باب جمهوریت انجام گرفته کتاب "ابداع جمهوری مدرن" است. این کتاب که توسط "بیانکاماریا فونتانا"^۱ نگارش یافته توسط محمدعلی موسوی فریدنی ترجمه و انتشارات شیرازه نیز آن را به چاپ رسانده است. نویسنده در این کتاب که محدوده‌ی تاریخی آن بعد از انقلاب فرانسه است، به دنبال بررسی دو مسئله مهم در جنبش‌های مختلف دموکراتیک در باب جمهوریت و دموکراسی است. اول آنکه آیا جمهوریت در حوزه‌ی فراخ‌تر از فلورانس امکان دارد یا خیر؟ ثانیاً وی به دنبال بررسی این مسئله مهم است که دولت به چه صورتی حق دخالت در تصمیم‌گیری‌های اجتماعی را داراست؟

نویسنده برای پاسخ به دو سوال فوق شرایط اجتماعی، اقتصادی و سیاسی اثرگذار بر این دوره را بررسی و چگونگی پرورش و رشد دموکراسی فعلی را مشخص نموده است. بررسی این کتاب اهمیت زیادی دارد چراکه توضیح مفهوم جمهوریت و سایر مفاهیم مرتبط با آن، همچون آزادی، پارلمان و قانون‌گذاری در تحلیل جمهوریت موجود در ایران و ویژگی‌های نهفته در آن اهمیت زیادی خواهد داشت.

ج) رساله‌ها و پایان‌نامه‌ها؛ رویکرد مفهومی

یکی از رساله‌های مرتبط با جمهوریت و پذیرش اندیشه‌های نو رساله‌ای با عنوان "سنت و نوسازی سیاسی: نقش رهبری امام خمینی (ره) در نوسازی سیاسی ایران" است که در دانشگاه تربیت مدرس به عنوان رساله دکتری توسط محمد عابدی اردکانی و به راهنمایی حسین بشیریه در سال ۱۳۷۷ انجام گرفته است. هدف این پژوهش آن است که نقش رهبری سنتی امام خمینی (ره) در نوسازی سیاسی ایران را مشخص نماید. توجه به نوسازی در این پژوهش از آن رو اهمیت دارد که امام خمینی علی‌رغم استقبال به برخی مولفه‌های مدرن به سنت‌ها و ارزش‌های اصیل مذهبی وفادار مانده، و به نوعی می‌توان گفت وی به تلفیق این دو رویکرد با یکدیگر پرداخته است.

رساله در پایان به این نتیجه می‌رسد که در اندیشه امام خمینی (ره) می‌توان از برخی عناصر سنت برای اهداف مدرن استفاده نمود. به‌عنوان مثال در بحث "مشارکت سیاسی مردم"، نویسنده به توضیح چگونگی دخالت مردم در امور سیاسی پرداخته و تأکید امام بر این قضیه را نشان داده است. از طرفی در بحث نهادسازی، تأکید فراوانی بر مجلس شورای اسلامی شده است. توجه به این تحقیق از این رو اهمیت دارد که در آن به بررسی نحوه تعامل مبانی ثابت اندیشه امام خمینی (ره) و جمهوریت، به عنوان یک مفهوم جدید، توجه شده است.

در بین رساله‌های دکتری، پژوهش دیگر رساله سیدجواد صالحی با عنوان "گفتمان جمهوریت و جایگاه آن در اندیشه‌ی سیاسی معاصر شیعه" است که در سال ۱۳۸۱ و به راهنمایی ابوالفضل شکوری در دانشگاه تربیت مدرس انجام گرفته است. نویسنده در این رساله در نظر داشته تا تطور و تحول جمهوریت در اندیشه‌ی سیاسی معاصر شیعه در ایران از مشروطیت تا انقلاب اسلامی را مورد بررسی قرار داده و در نهایت نحوه مواجهه‌ی اندیشمندان و متفکران شیعه ایرانی با نظام سیاسی جمهوری را به بحث بگذارد. مهم‌ترین مبحث قابل تأمل و استفاده در این رساله توجه به بُعد تاریخی شکل‌گیری و رشد اندیشه جمهوریت در یک سیر تاریخی و فکری است. استفاده از این منبع پژوهشی علاوه بر آن که در شناخت بهتر سیر تاریخی اندیشه جمهوریت کمک می‌کند، در فهم بهتر اندیشه جمهوریت در تفکر امام خمینی و اصحاب فکری نزدیک به ایشان اثرگذار است، با این حال تفاوت این رساله با پژوهش حاضر آن است که در تحقیق حاضر یکی از مسائل مهم نحوه تعامل سنت‌های مختلف در شکل‌گیری مفهوم جمهوریت است.

د) رساله‌ها و پایان‌نامه؛ رویکرد تاریخی

یکی از رساله‌های مهم دکتری در باب موضوع این پژوهش با عنوان "مقایسه‌ی نظریه‌ی دولت در اندیشه‌ی سیاسی امام خمینی با نظریه‌ی دولت مدرن" بوده که توسط حسین هادوی و در سال ۱۳۸۵ در دانشگاه تربیت مدرس و به راهنمایی علیرضا بهشتی انجام گرفته است.